

Balogh Péter István–Mohácsi Sándor

Monostori kertek üzenete

Tegnap – Ma – Holnap

I. Tegnap – az örökség

A kert a természet ember által alkotott leképezése, az ember és a természet kapcsolatának arca. A középkori monostorok kerengőinek, udvarainak, gazdaságának kertjeiben is benne van a középkori ember viszonya a természethez; a föld és a növények – szükségszerű fontosságuk felismeréséből fakadó – tisztelete. A növényekre irányuló foglalatosság imaszerű munkáiban a spirituális tartalmak és a gyakorlati hasznosság egyidejűleg volt jelen, akárcsak az elmélyült megfigyelés, az ezen keresztül szerzett tudás átadása, terjesztése. Valódi misszió volt ez, amelynek tárgya ez az oly könnyen érzékelhető, hatalmas közeg, amelyben törekeny életünket élhetjük, és életünk jobbá, szebbé tételéhez részlegesen művelhetjük is. Gyümölcsösök, szántók, szőlők, művelésbe vont erdők, fűszer- és gyógynövénykertek, rózsakertek – egykor mind ennek a közös tudásnak voltak az alapjai.

Ahogy a monostor az ember és a világ viszonyának elemzésére szolgált, így a hozzá kapcsolódó kertek is ennek színterei voltak valaha, amelyek a szimbolikus jelentéseken és jelentőségen túl tudományos, kulturális és funkcionális-használati értékkel is rendelkeztek. A szükségből fakadó nyers funkcionalizmus egyszerre biztosított teret a korabeli tudományos orvoslásban használt gyógyfüveknek éppúgy, mint a messze földről érkezett szerzetesek ételeinek ízvilágát meghatározó fűszernövényeknek. A monostorok születésekor az emberi lét alapkérdései – egészség–betegség, éhség–jóllakottság, munka–ünnep, élet–halál – sokkal kézzelfoghatóbbak voltak, mint ma. A kertek értelme, kialakítása ilyen alapkérdések körül forgott. A monostoralapításokat kísérő tájalakító magatartás is ilyen tisztán, nyersen funkcionális elvek és könnyen belátható haszontermelés érdekében következett be. A természeti környezet közelében letelepedő szerzetesek nagy, víz menti területek lecsapolásával, erdőirtásokkal alakították ki önfenntartáshoz szükséges gazdaságaik terét. A monostorok környezetükbe való integrálódása után

aztán a kor legmagasabb színvonalán álló technológiával folytattak művelést, termesztést, növénynevelést.

A 19. századi pannonthalmi bencés szerzetes, Szeder Fábián egykori kertjei tájképi kertek voltak. Az öt megelőző kor barokk uralkodói kertjei az ego és a természet viszonyát egy merev, az embernek alárendelt rendszerben értelmezték – az így létrejött hatalmas, nyírt növényi térfalakkal, túldíszített növényágyakkal alakított parkok mai „demokratikus szemüvegünkön” keresztül nézve kevésbé méltó formai kifejeződései a barokk alapvető céljának, Isten újbóli megtalálásának. A klasszicizmus stílusát kibontó felvilágosodás értelmezte újjá az ember és a természet viszonyát, és helyezte a természetet vagy a természetesnek hatót az esztétikai élmény középpontjába. Ez az alapgondolat – a leigázás helyett törekvés a természetes szépség kibontására – Szeder Fábián korában is iránymutató trendként alakította, alakíttatta ki Pannonthalma kertjét, arborétumát. Szeder Fábián munkássága jó példa arra, milyen irányban kell lépniük jelen problémáink megoldása érdekében.

II. Ma – az elszakadás

Mára az emberek zöme több okból is – munkamegosztás, az urbanizáció magas foka, az információs technológia térhódítása – elszakadt a megértett, természetes kert eszményétől. Az utóbbi évszázadok kertjeinek története ennek az elszakadásnak a története. Az ember ma, a jóléti társadalmakban élve úgy érzi, hogy legyőzte a természetet, és az már nem egy felette álló rendszer többé, hanem egy – az ő kényelmét szolgáló – alárendelt elem. Ez a természettől való eltávolodás az élet természetes velejáróinak elfogadását és megértését is nehezíti. Születés, fejlődés, érés, virágzás, elmúlás. A természet, a kert örök születés és örök elmúlás – aki ezzel nem él együtt, annak mindez idegen és egyre nehezebben érthető.

Ritmusok, ciklusok, napi vagy éves körforgások, visszatérő hatások, élmények. Nem csak általában a természethez és ennek „épített” változatához, a kerthez fűződő viszonyunk változott meg. Mai világunk, lakókörnyezetünk elszakított bennünket a természetes ritmusoktól. A globalizált élelmiszeripar elszakított bennünket a hagyományos idényektől. Ma mindig mindent lehet kapni, a felnövő generáció fejében nem, vagy alig kapcsolódnak össze az évszakok az éppen fogyasztott ételekkel. Néhány generációval ezelőtt még eleven volt az a tudás, hogyan kell a

növényeket szaporítani, mit mi mellé kell ültetni, melyik növény mit igényel, és pontosan mit mire is lehet használni. A hagyományos tartósítási eljárások kifinomult fortélyai is éppen a növények szezonális termőképessége miatt fejlődtek oly magas szintre. Ezek a tudások azonban mára sokunk számára teljesen ismeretlenné váltak: nem tudunk immár olvasni a növényekből, a természetből, a kertből.

A mai kertekben nincs tudásátadási vágy, mivel a végtelenségig leegyszerűsített „kényelmes természet” irányelvei mentén keletkeznek. Ma nincs meg a szó valódi értelmében vett természetesség elfogadása, a mai kertekben a fák szobrok, a gyepfelület pedig szőnyeg. Ma nem szövi át kellő mértékben a tájépítészetet a tájékoztatás, az ismeretterjesztés, ezért elsősorban nem a felfedezett világ természeti kincseit magyarázó alkotások – kortárs monostorkertek vagy arborétumok – keletkeznek.

A természet bonyolult, egymáshoz kapcsolódó szerves rendszerek egésze. A mezőgazdasági, kertészeti erdőgazdálkodásba vont táji kertek nyers funkcionalitása – bár összeáll egyfajta esztétikai renddé – mégsem a partneri viszonyoknak kedvez. A kert és a természeti környezet lényegét tekintve azonos – kulturális kérdés, hogy melyikkel milyen viszonyt ápolunk. Egy virágot kitépni úgy, hogy többé ne éljen, és ideig-óráig gyönyörködni már halott szépségében nem ugyanaz, mint olyan helyen életet adni egy növénynek, ahol az jól érzi magát, és életében még sokszor felmutatja nekünk szépségét – ha mi jelen vagyunk, hogy megéljük azt.

A növényi térfalakkal, felületekkel alakított térművészet ma elsősorban kulturális tevékenységek mögötti háttérként jelenik meg; önmaga sokkal kevésbé része a kortárs szellemi áramlatoknak. Szabadtéri színpadok, szabad terekben zajló performanszok, köztéri kiállítások. Az építészet társművészeteként a kortárs kertművészet nem rendelkezik elméleti, társadalmi szinten kialakult, egységes esztétikai rendszerrel. A természeti, ökológiai környezetről való gondolkodás azonban nem szűnt meg létezni. Az új típusú formálásnál talán mélyebb szellemi tartalmat kereső elméletek épp a természet végességét állítják a középpontba. Ez jelenik meg napjainkban a zöldfelületek aktívabb használatát szorgalmazó városi „gerillakertészek” amatőr megnyilvánulásaiban csakúgy, mint a közösségi kertek iránti társadalmi igény megszületésében; de a fenntarthatóbb világért szükségleteiket maguktól csökkentő emberi viselkedésformákban és az ezáltal alakuló környezetkultúrában is.

A kert értelemszerűen a helyhez kötött alkotás. A kulturális környezet, a domborzat, a talaj, a tájolás, az ezen kialakult flóra alapvetően meghatározza a kialakítható kert

korlátait. E „korlátozó tényezők” által megrajzolt – korántsem szűk – keretek kibontása a regionális értelemben értékmentő új kertek alapgondolata. A hely, a régió honos növényzetéből megalkotott térfalakkal építkező, természetközeli kerteknek kell létesülniük ahhoz, hogy az építőművészeti értelemben megszületett regionalizmust – csakúgy, mint a régebbi művészettörténeti korokban – utolérhesse a kertművészet.

A kert alapkarakteréből adódóan nehezen tud reflektálni a jelen építészetében tetten érhető, szoborszerűen artisztikus formálású épületekre. A szoborszerű valódi kert értelmezhetetlen, ennek az irányzatnak a hatása leginkább a land-art művészeti ágában érhető tetten. Itt az alkotó valamilyen művészeti produktumot kerti, természeti környezetben és eszközökkel hoz létre, a kert és a szobor közötti határvonalak elmosódnak, az alkotás gyakran a környező kert vagy park integráns részévé válik.

A kertek kulturális jelentőségének emelése, az ezt célzó törekvés több mint üdvös. A történeti kertek szerepe abban rejlik, hogy óriási mértékben segíthetnek, segíthetik a történelmi kor emberének megértését; élethelyzetének, gondolatainak átélését. Hiszen rendkívül fontos, hogy ne csak a főúri kastélykert történeti kertképei legyenek megismerhetők, hanem az azt létrehozó és fenntartó kultúrtáj, valamint az azt alakító emberek élete is.

III. Holnap – a pannonhalmi üzenet

Mi a kert jövője? A kertnek egyfajta fontos jelle kell válnia az ember számára. Emlékeztető a természet létre, végességére, sérülékenységére, szépségeire és gondoskodásunktól való függésére. Vissza kell találni a kertek világába, újra meg kell értenünk a természetet, a kert változásait, jelzéseit! A világ kapcsolata a kerthez, a világ viszonyulása a természethez mai „képregénykultúránkban” nem tud tárgyiasulni, ezáltal meg lehet sejtetni, hogy az „elszakadás” és a „távolodás” hogyan zajlott és zajlik most is. Ezzel szemben észre kell venni és fel kell mutatni a „közeledés” Pannonhalmán is tapasztalható jeleit: a szabadtéri mise, a szabadtéri színházi előadások, a művelt, fejlődő gazdaság a legnagyobb kertben, a helyi tájban.

Az Apátság környezetében járva a fejlődő levendulaültetvényeket, a borászatot tekintve érezhetővé válik, hogy a gazdaságban, a kertben végzett fenntartó munka lehet az a (nevelési) metódus, amely képes megváltoztatni a kialakult viszonyokat: nem leigázni, hanem szimbiotikus viszonyra törekedve együtt többé válni. Új

funkciók, közösségépítő szándékok jelennek meg, amelyek egyszerre gyökereznek a múltban, és keresik a mai kapcsokat. Olyan folyamatok indulnak újra, amelyek kulcsszavai, állomásai: ember – természet – megélt természet – kert – önellátás – környezetalakítás – mintaadás.

Körülöttünk a világ folyamatosan változik. Változnak a környezeti feltételek, változik a klíma. A növények, a kertek mindent pontosan érzékelnek – és alkalmazkodnak. Van mit tanulnunk nekünk, embereknek. Nézzünk tisztelettel egy-egy koros fára: jó eséllyel már jóval előttünk is itt élt, és bizonyosan jóval utánunk is itt lesz.

Az emberiség jelenkorának egyik legnagyobb kérdése a fenntarthatóság. Erre a történelmi korokban soha nem kellett gondolnia, hiszen minden végtelennek látszott. A mai kertek létesítésének az egyik legfontosabb alapkérdést kell feszegetnie: ez az emberi környezet élhetőségének, ökológiai fenntarthatóságának megfejtése. Ugyanakkor a kertek önmagukban nem értelmezhetők. Mai világunkban egy kert már nem elégíti ki a természet kortárs értelmezésének leképeződését, hiszen ismerjük az ökológiai rendszerek bonyolult kapcsolati hálóját, amely a legkisebb városi átriumkerthez is hozzácsatolja az ott élők életformáját lehetővé tevő élelmiszer-termelő mezőket, energiatermelő táji elemeket. A kortárs kert ökológikus, regionális fenntarthatósága épp így válik értelmezhetővé.

Jó lenne, ha a kortárs kertek arról szólnának tehát, hogy viszonyunk természeti környezetünkkel újra egyensúlyba került. A formai leegyszerűsítés nem természetes kertépítészeti stílussteremtő elv, hiszen a növényzet szempontjából a helyi természetes társulás a valós minimalizmus. Ez pedig egy csodálatos, kifinomult rendszer, amelynek értő másolása – párhuzamosan a funkcionális igények kielégítésével – rendkívül bonyolult, de örömteli alkotó folyamat lehet.

A mai monostorok változó mértékben élnek együtt kertjeikkel. Pannonhalma és Tihany más és más módon, de mindenképpen pozitív példák. Pannonhalma a közelmúltban kezdte újra felfedezni táji környezetét és az abban rejlő életteli lehetőségeket. A Főapátság közvetlen környezetében levendulakertek, fűszerkertek, peóniagyűjtemény, gyümölcsös, faültetés, üvegház alakul, éled. A gazdálkodás beindítása hatalmas kihívás. Az arborétum gyűjteménye tudást hordoz. A kezdeti lépések megtörténtek, amelyeket továbbiak követhetnek. A lényeg a folyamatos együttélésen, a folyamatos fenntartás megszervezésén van. Ez a folyamat a szükséges beszerzések és bevételek által biztosít egy – a monostor pénzügyeit kezelő irodáig is eljutó – periodicitást.

Azonban nem beszélhetünk csak kertekről. Pannonhalmán biztosan nem. Talán éppen az az újító ebben a kiállításban, hogy rámutathatunk: van, aki látja ezeket a problémákat, és dolgozni kezdett a megoldáson. Ezt teszi Pannonhalma bencés közössége lelki, szellemi, kulturális, építészeti – és immáron tájépítészeti értelemben is. Hogy minden tekintetben tudatosan-e? Valószínűleg nem. De ösztönösen a jóra vágyva a jó irányba mozdulnak – példát mutatva látogatóik és legtágabb környezetük számára egyaránt.